

SÁRI LÁSZLÓ

A világirodalom legdrámaibb mosogatása

NABOKOV MOSOGAT, KIPLING KAZÁNT SZEREL. MI LESZ EBBŐL?

Elég jól emlékezhetünk rá (mert páratlan irodalmi teljesítmény), hogy *Rudyard Kipling* a maláj partok közelében, a nyílt vízen az utolsó csavarig szétszedette a *Haliotis* tengerjáró gépházát Mr. Wardroppal, majd több hónap elteltével összeszereltette (*Az ördög és a mély tenger*). De a novella persze nem ezért páratlan írói teljesítmény. Mr. Wardrop és a legénység tébolyult lázban tizenöt napon át éjjel-nappal szerelt, izzott-dübörgött a vas, örült kacajok és zokogások váltották egymást odalent a hajófenékben, és a lerongyolódott gépmester meg a legénység ott aludt el, ahol a munkát ájultan abbahagyták. Harminc hosszú oldalon át nem olvasunk másról, csak tolólemezekről, támaszdúcokról, kiegyenlítőblokkokról, tengelykarikákról, nyomócsapágytömbökről, gyámfákról, dugattyúaknákról, hengerfedél-csavarokról és füles csapszegekről. Ezeket a „szereplőket” egytől egyig bátran a leghatékonyabb elidegenítő effektusok közé sorolhatjuk az irodalomban (különösen harminc oldalnyi terjedelemben), ám ebben az elbeszélésben egyetlen pillanatra sem kerülnek ilyen „funkcióba”. A novella végére verejtékezve, izomgörcsökbe rándulva és láztól kimerülten, a gépmesterrel és a legénységgel együtt lassan mi is magunkhoz térünk a bódulatból, azután majdnem mi is „suta táncba” kezdünk velük, és „sírunk egy kicsit örömlünkben”, amikor felcsap a gőz, elindul a hajó, és a *Haliotis* „a lila vízen” elszökik az üldözők elől.

Ez a világirodalom legdrámaibb kazánszerelése. Egészen biztos, hogy felülmúlhatatlan. Ép ésszel azóta (1895) sem próbálta meg egyetlen írástudó sem túlszárnyalni, s ha jót akar magának, ezután se próbálkozzon vele senki. Egyébként egy ilyenféle kísérlet óriási gyakorlati kockázattal is jár: könnyen katasztrófába torkollhat a vállalkozás, ha az író eltéveszti, mondjuk, az alkatrészek sorrendjét, és a gyanútlan olvasó a hibás szöveg alapján akarja utána csinálni a szerelést. Kipling egészen biztosan nem tévedett: az összeszerelés sorrendjében a kézirat margójára rajzolta magának a gépalkatrészeket. Fő a pontos, részletes, megbízható használati utasítás. Hasonlóan alapos és pontos használati utasításaiért bő tíz évvel később, 1907-ben meg is kapta az irodalmi Nobel-díjat, kaphatott volna mellé egy gépészmérnököt is.

Ám a különöng angol novelláját követően több mint fél évszázaddal (1957) mindennek ellenére mégis megszületik egy – a művelet köznapiságát, a leírás pontosságát és minőségét tekintve is – a hajókazán-szerelés halálos kipling-i izgalmait idéző irodalmi teljesítmény. Lenyűgöző ez is, mint az előző. Itt (*Pnyin professzor*) Vladimir Nabokov egyik regényhőse, a kétbalkezes, fellejáró Pnyin tanár úr a házavató partija után mosogatásba kezd, s nem sokkal később csaknem teljes lelki összeomlásba, végzetes tragédiába fordul ez az egyszerű, mindennapi tevékenység. Mire Pnyin a mosogatás végére ér, az olvasó tövig lerágja mind a tíz körmét, majd megkönnyebbülten sóhajt egy hatalmasat, s lehunyja a szemét.

Az történik ugyanis, hogy a várva várt házavatót megelőzően Pnyin kap egy akvamarin színű üvegtálat, volt felesége fiától. A magányos, eddig albérletekben tengődő, emigráns

orosztanár úgy látja, hogy a világban „senki nem szeret senkit”. Meggyőződése ellenére, mintha az idegen kamasz fiú és Pnyin között komoly barátság szövődne. „Gondviselészerű véletlen folytán a tál éppen aznap érkezett, amikor Pnyin először számolta össze a székeket a házban, a partira készülve. Egy nagy dobozban volt egy kisebb doboz, aztán egy még kisebb, abban pedig fantasztikus mennyiségű papír meg gyaluforgács, ami végül úgy elborította a konyhát, mint farsangkor a szerpentin. A csomagolópapírból előbukkanó üvegtál az a fajta ajándék volt, amely a megajándékozottban az első pillantásra az ajándékozó személyét villantja fel. Még hozzá elemi erővel, színes látomásban, úgyhogy ebben a belső izzásban szinte elsikkad az ajándék tapintható valósága, de azonnal tündökölni kezd, valahányszor megdicséri egy külső szemlélő, aki a tárgy igazi értékét nem is ismerheti.”

Ez az akvamarinkék üvegtál súlyos, komoly jelképi jelentéssel bír Pnyin számára. Mintha Pnyin, az égből pottyant orosz emigráns az otthonosság érzését kapta volna ajándékba Victortól. Végre a helyére került a nagy Amerikában: van már háza (ha bérlis, de majd megveszi); van munkája (ha értelmetlen is); vannak munkahelyi barátai (ha szerencsétlen, menthetetlen flótásnak tartják is); és van fia (ha másé is). És mindezt a sok szépet és jót ez az akvamarin üvegtál jelképezi. A házavatón aztán a kollégáitól megtudja, hogy már a közeli napokban elbocsátják az állásából. A vendégek elmennek, lassan lelépdelnek a ház falépcsőin.

„– *Der arme Kerl* – dűnnyögte magában a jóságos Hagen, miközben gyalogolt hazafelé.

Pnyin leszedte a használt edényt meg az evőeszközt az ebédlőasztalról meg a tálalóról, és berakta a mosogatóba. A maradékot eltette az északi fényben világító hűtőszekrénybe. A sonka meg a nyelv mind elfogyott, a kis kolbászok és a koktélvirslis is; a ráksalátának nem volt nagy sikere, a kaviárból meg a pirogból is maradt annyi, hogy még kétszer megvacsorázhat belőle. Csrin-csrin-csrin, csilingelt a vitrin, ahogy elment mellette. Körülnézett a nappaliban, és hozzálátott, hogy rendet csináljon. A gyönyörű szép üvegtál alján még mindig csillogott egy kis puncs. Joan kistányérján egy rúzsos cigarettacsikk volt; Betty nem hagyott maga után semmi nyomot, sőt még a poharakat is összeszedte, és kivitte a konyhába. Mrs Thayer egy darabka nugát mellett otthagytott a tányérján egy színes levélgyufát. Mr Thayer vagy egy tucat papírszalvétát tekint különféle fura formákba; Hagen egy szőlőfűrtben oltotta ki a szivarját.

A konyhában nekifogott a mosogatásnak. Először is levette a házikabátot, a nyakkendőjét, és kivitte a műfogsorát. Fölvett egy *oubrette* kötényt, hogy megkímélje az ingét meg a szmokingnadrágot. A tányérokban barna papírzacskóba kaparta a maradékot, hogy majd odaadja egy kóbor kutyának; délutánonként ugyanis meglátogatta egy fehér kiskutya, rózsaszín folttokkal a hátán; legalább annak miért ne legyen meg az öröme?

Habfürdőt eresztett a mosogatóba a poharaknak, tányérokra meg az evőeszköznek, és végtelen gonddal belerakta a langyos vízbe az akvamarinkék üvegtálat. A visszhangos kvarc-üveg olvatag hangot adott, ahogy tompán leült az áztatóvízben. A csap alatt előblítette a borostyánsárga poharakat meg az evőeszközt, és azt is a habfürdőbe merítette. Aztán kihálászta a késeket, villákat, kanalakat, majd leöblítette és eltörölgette őket. Nagyon lassan dolgozott, és kissé tétován, ami kevésbé módszeres embernél szórakozottságnak tűnt volna. Csokorba fogta a megtörölgedett kanalakat, és beállította egy kancsóba, amit már elmosott, de még nem törölt el, aztán kiszedegette és egyenként újra eltörölgette mindegyiket. Majd belenyúlt a vízbe, tapogatni kezdett a poharak meg a dallamos üvegtál körül, hátha talál még

evőszekőzt, és előhúzott egy diótörőt. Pedánsan leöblítette, és törölgetni kezdte, amikor a nyakigláb szerszám kicsúszott a konyharuhából, és zuhanni kezdett, mint ács a tetőről. Majdnem sikerült elkapnia, az ujjá hegyével hozzá is ért röptében, de ez csak arra volt jó, hogy a diótörő irányt váltva belepördüljön a mosogató habjaiba, ahonnét a csobbanást szörnyű üvegcsörömpölés követte.

Pnyin odavágta a konyharuhát, elfordult és egy pillanatig csak nézett kifelé a sötétbe, a csukott hátsó ajtó üvegén keresztül. Fénylő, kopasz feje fölött csöndes kis csipkeszárnyú zöld rovar körözött a villanykörte erős fényében. Pnyin fogatlan szája elnyílt, üres, rezdületlen szemét könnyfátyol homályosította el. Nagyon öregnek látszott. Aztán a szorongó előérzet sóhajtásával visszament a mosogatóhoz, összeszedte magát, és mélyen belemerítette a kezét a habos vízbe. Éles üvegcsérépbe nyúlt. Óvatosan kiemelt a vízből egy törött poharat. A gyönyörű szép üvegtálnak nem esett baja. Elővett egy tiszta konyharuhát, és folytatta a törölgetést.

Amikor aztán minden el volt mosogatva, el volt törölgetve, a kék üvegtál is a legbiztosabb helyen állt a konyhaszekrényben, meg a kis kivilágított ház ajtója is mind gondosan be voltak zárva a nagy sötét éjszakában, Pnyin leült a konyhaasztalhoz.” (Zentai Éva fordítása.)

Ez itt tehát a világirodalom legdrámaibb kazánszerelésének a párja: a világirodalom legdrámaibb mosogatása. Ezt sem lesz könnyű felülmúlni. De hány ilyen (hirtelen lelkesültsgünkben) legdrámaibbnek, legszorogatóbbnak, legfojtogatóbbnak, legmegrendítőbbnek, legmegejtőbbnek, legfelemelőbbnek, leglesújtóbbnak, legérzékenyebbnek, legmegragadóbbnak, legköltőibbnek stb. ítélte „nagyjelenet” létezik Nabokov prózájában! És az igazi irodalomban mindenki másnál is! Sorolhatatlanul sok, ám mégis elég nehezen föllelhető jelenetek, leírások ezek. (Talán mert még több a rossz leírás és jelenet.) „Isteni szellő lengedez”, írja Nabokov, „ami azért olykor rádöbben az olvasót, hogy az igazi költészet befogadására leginkább hivatott szerv az ember megborsódzó háta.” (*Az elfelejtett költő*. Bratka László fordítása.) Nem egyszer írja ezt (prójájában és levelezésében), és nem egyszer mondja (interjúiban). Mindannyiszor csendesen, szinte félszegen, széttárt karokkal. Mintha hozzátenné, hogy „sajnos, többet nem mondhatok erről”. Miről is? És vajon kinek szól ez a többszöri, halk szavú figyelmeztetés? Az olvasónak? Az írónak? Ki érti ezt, és hogyan kell helyesen érteni? „Csakis könnyedén”, vágna rá azonnal a választ egy rátermett *zen* mester a keleti féltekén. „Mert aki érti, annak felesleges mondani. Aki meg nem érti, annak hiábavaló.” Folytatná, aztán meghajolna, és sarkon fordulna. Ha az együgyű hallgatóság erre fölhördülne, ő is csak széttárná a karját.

*

Szóval, mire is hívja föl a figyelmet, mire figyelmeztet ez a többször és többféleképpen ismételt Nabokov-intelem? – teszi föl mindennek ellenére makacsul a kérdést a nyugtalan elme. Arra, hogy hagyjuk a csudába a tartalmi elemzést, a szövegboncolgatást? Hagyjuk a történetet, a szereplőket, a gondolatot, az eszmét, a jelentést? És főképp ne vacakoljunk az irodalmi művek szimbolikájával, ne sétáljunk bele a játékos kedvű, hóbortos, hagymázos fantáziájú, rögeszmés és fortélyos észjárású szerzők jelképeinek sötét, kusza erdeibe? Joggal óvhatja ettől is az olvasót Nabokov. Neki is van hóse, aki végzetesen eltévedt saját jelképeinek erdejében („titkos jel minden”), s a rémes erdei ösvény a halálba vezette (*Jelek és jelképek*. Hetényi Zsuzsa fordítása). De ő maga is közről és igen jól ismerte „a szimbólumok kajla

kakofóniájá”-t (*Ada*. M. Nagy Miklós fordítása). Óriás arzenált gyűjtött magának jelekből; számos jelentésben tudta őket használni a legkülönfélébb szándékkal; szerette és építette (néhánykor talán gyerekes boldogsággal) a jelképi világok cifra labirintusait. Persze, hogy tudta, mennyire életveszélyes játék ez. De ő is kihívta a sorsot: azt kell megragadnunk a világból, amit elérünk belőle (a jelet), ezt kell megfejtenünk (mint jelképet), azután pedig, ha még van bátorságunk, legalább egy lépést *kell* tennünk tovább, ugyanebbe az irányba, a jelentés felé. Nincs másnak értelme, minden más szellemi törekvés haszontalanság, bárgyúság.

Nabokov ugyanakkor ördögi heccmester, szemfényvesztő gazfickó, aki örökké jelképcsapdákba csalja, jégre viszi olvasóit. A fotóin „elég tisztességes” képet vág (tésztaasan puha, jellegtelen arcvonások), alatta tehetetlen, esetlen testalkat (ártalmatlan beállítás a fotósnak: keskeny, görbe vállain atlétatrikó, hasán rövid gatyá lóg, kezében fonnyadt lepkeháló fityeg), máskor megbízható tanácselnöki jelmezt ölt (borzalmas öltöny, pulóver, nyakkendő). Az utóbbi jelmezben „szakasztott olyan, mint a halálsápadt jukonszki polgármester, miután megnyitotta a húsvéti vásárt, vagy legyőzött egy erdőtüzet egy új típusú tűzoltókészülékkel” – ahogy egy alkalommal egyik általa csöppet sem kedvelt, ám rendes ember hírében álló hőst lefestette (*Ada*). Mindeközben – mindenki tudja róla – remek sportoló volt, hegytetőkön, sziklacsúcson szökellő lepkegyűjtő, kitűnő teniszező, oktató. Maga az álruhás ördög, aki önfeledten kineveti a jégen bukducsoló, megszegényített olvasót. „Én szóltam neki!” nyugtázza ilyenkor odafönről még ma is a látványt. „De még mindig nem hallgatnak rám.” Tényleg szólt: semmi sem az, aminek látszik, „véletlenszerű látomások” (megfejthetetlen álmok) követik egymást, határozatlan a tér is, az idő is, lehet, hogy minden csak *poszoszty* – olcsó trükk, póz és hitványság.

Mit tegyen, miként ábrázolja hát a *tisztességes író* a valóságot? Mit mutasson föl az olvasójának (akár mint szentséget)? De hát ki mondta, hogy ontológiai és erkölcsi kérdéseket fölvető irodalmi műben létezik szentség, létezik *egyetlen* helyes (sőt célzatos!) állítás? Nem létezik. És üzenet? Az meg főleg nem. Nabokov egészen biztosan nem állított ilyet soha. Az üzenetet különösen dilettáns gondolatnak tartotta (megint a *poszoszty*). Ha nem létezhet egyetlen megbízható szerzői felismerés, megállapítás vagy következtetés sem az irodalmi műben, akkor mi célból jöjjön létre? Mit merészelhet egyáltalán olvasójának a fülébe súgni a tisztességes és gondolkodó író? Talán sugalmazzon egyszerre mindent: állítson és cáfoljon mindent külön-külön, mindent, amihez a jelképek ösvényein mégiscsak eljutott. Azután egyszerre állítsa és cáfolja mindezt együtt. Vagyis mindent, amit *valóságnak* és *igazságnak* vél. Ekkor jár el tisztességesen, de hát ez nagyon nehéz ám! Nabokov nem javasolhatja mindegyik írástudónak a vállalkozást. Az *ilyennek* kiváló gondolkodónak és kiváló írónak kell lennie. Külön-külön mindegyiknek, és egyszerre a kettőnek. Valamint külön-külön egyiknek se, és együtt a kettőnek se. „Akarják, hogy ezt az utóbbit megismételjem?” „Igen igen!” (*Ada*) Nem ismétlem meg! Kérem, hogy inkább olvassák el még egyszer a logikai példát. Rendesen meg van az írva, csak nem vagyunk még hozzászokva ehhez a logikai képlethez. Azt azonban még készséggel és gyorsan hozzáfűzöm, hogy pontosan *ilyennek* kell lennie (mint ez a példa) az *ilyen szerző minden* bölceleti sugalmazásának. Ahogy például ilyenek Nabokov sejtései, ilyenek a művei. Ilyen ugyanis a világon minden: minden valóság, minden igazság. Ezért olyan nagy a bizonytalanság és a tanácstalanság a világ körül.

Nabokov ismerte és használta a többértékű logikai gondolkodás eszközeit, felismerte a modalításban a rendszert, a rendet. Gondolkodóként, íróként, szemiotikusként és entomoló-

gusként is joggal feltételezte, hogy az emberi és a nem emberi világban minden vizsgálható jelenség olyannyira változékony (némelyik szinte végtelen számú alakváltozatban tűnik elénk), hogy minden jelenségnek több helyes és egyidejűleg érvényes megjelenése és megítélése létezik. Még akkor is, ha a legtöbb fenomén számunkra még eléggé ismeretlen, vak tapogatói vagyunk a világoknak. Emiatt is legyünk csak Nabokovval és a világokkal nagyon visszafogottak, óvatosak, megengedőek, és legyünk szerények.

Mindebből egyértelműen az következik, hogy az analógiás gondolkodást (tartalmi elemzés és jelképfejtés) se jusson eszünkbe mellőzni az irodalmi művek dekódolása, értelmezése során. Az analógiás vizsgálódás rendkívül hatékony és eredményes, még Nabokov regényeinek esetében is, lásd az óriási terjedelmű recepciók irodalmat a világ csaknem minden nyelvén. Még az allúzió-kutatók is számos érdekesítő, meghökkentő eredményt tártak elénk, amelyeket olykor egymást kizáróaknak is tekinthetnénk, ha nem lennénk annyira megengedőek. Ám azok vagyunk már, okosan és eufémisztikusan szólva: ma teljes gőzzel igyekszünk több értékű logikai rendszerben gondolkodni, amikor Vladimir Nabokov szépprózai műveit vizsgáljuk.

*

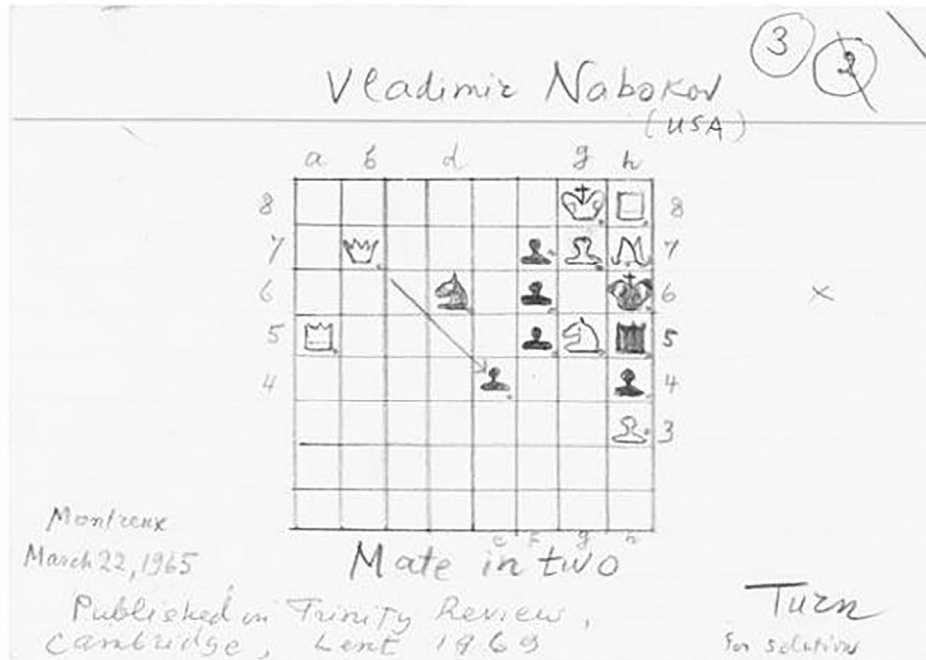
Ami tehát Nabokovot illeti, legyünk mindig résen: számos zseniális ügyességgel elrejtett csapda között járunk, amikor őt olvassuk. Hőseinek minden gondolata, minden megragadott és felmutatott érzése, Nabokov minden egyes mondata csapdát rejt. Ahogy a jelenségek világa. De hát tudjuk már, nézzünk szembe a tényekkel. Ezen a „terepen” egyetlen dologban lehetünk csak biztosak: Nabokov sorai között „isteni szellő lengedez”, ami rádöbrent minket, hogy a regényeit „a hátgerincünkkel kell olvasni”. (Bármilyen furcsán hangzik is ez magyarul.) Amikor fölvetődik a kérdés, hogyan kell egyetlen színt Shakespeare-t oktadni, ő mondja ki ismét: „Elsőként is kerüljünk minden eszmei mondanivalót és társadalmi háttérrel, inkább azt igyekezzünk elérni, hogy az olvasói megborzongjanak és megrészegedjenek a *Hamlet* meg a *Lear* költészetétől, hogy a gerincünkkel és ne az agyunkkal olvassanak.” (*Gyér világ*. Tótfalusi István fordítása.)

Megint itt tartunk hát! Az igazi irodalmat érteni sem kell feltétlenül, nem szükséges, hogy eljusson az agyunkig, az értelmünkig. Elég, ha csak végigfutnak a sorok a gerincünkön. Ahogy bizony a líra mágiáját sem értjük pontosan egyetlen igazán jó vers körül sem, nem értjük a bódulatunk, a borzongásunk okát. Éppen így igaz ez a líránál sokkal konkrétabb próza esetében: valljuk be őszintén, érti-e egyetlen olvasója is a fent idézett Kipling-szövegnek minden szavát? Dehogyan érti! Nem is kell. Hiába is értené, ha nem futkosnának eközben ugyanezek a szavak a gerincén is. Nem érne az egész semmit, nem lenne belőle irodalom. Bizony, hiába minden (nyelvi pontosság, szépség, humor, filozófia, magával ragadó, remek történet, briliánsan megrajzolt figurák, izgalom felső fokon), ha nincs hátborzongás, megette az egészet a fene! Nem kell lobogtatni, nem kell zengedezni semmit: se nagy eszmét, se nagy igazságokat (főként, ha azt is tudjuk már, hogy minden, ami létezik, van is meg nincs is). Ábrázolni kell! Tehetséggel, hátborzongatóan, nabokovian. Ragyogó, csillogó mondatokat várunk az írótól, úgy tündököljenek benne a szavak, mint a Nap felé fordított kaleidoszkóp legszínesebb drágakövei.

Csakis az ilyen irodalom vezet evilági és másvilági kapukhoz, a borzongás maga az eszmélés, az eszmélet. Az emberi út végállomása. Eddig juthat az ember, ne is igyekezzen tovább.

Tudjuk ezt már régen, elégedjünk meg ennyivel. Az első és az utolsó eszmélés helye és ideje ugyanaz. Maradjunk szépen, nyugodtan a fenekünkön. „A régi mítoszokban, amelyek méglyol ostoba és misztikus világok forgatagát hívták is hasznos életre a puszták akarataival, és helyezték el őket a csillagoktól zsidogó ég szürke anyagában, talán mégis föllelhető a különös igazságnak egy szentjánosbogárkája.” (Ada)

Talán csak ennyit akart mondani a mester többször elejtett szerény mondatával. Egyszerűbben fogalmazva, azt jelenti, hogy „bizony, íróskaím, bizony, jámbor olvasók, ez a helyzet az irodalommal. Ha nem kapunk tőle egyetlen borzongást, egyetlen eszmélést, egyetlen szentjánosbogárkát sem, akkor hagyjuk az egészet a fenébe, hagyjuk az irodalmat másra. Akkor menjetek szépen haza mindannyian, és csináljatok valami egészen mást!”.

NABOKOV SAKKFELADVÁNYA 1965 MÁRCIUSÁBÓL. VILÁGOS KÉT LÉPÉSBEN MATTOT AD.

Az előtte fekvő sakktabla mágneses mező, az erők és örvények rendszere, csillagokkal telehintett égbolt. A futók keresőlámpákként szelik át. A huszárok beszabályozott és kipróbált emeltyűk, amelyeket újra beszabályoznak, újrapróbálnak, míg a feladványt sikerül a szépség és az ámulat szükséges szintjére feltornázní. (Vladimir Nabokov: Szólj, emlékezet! Pap Vera-Ágnes fordítása)